

Tarihselliğin Karşılaştırılabilirliği Üzerine Bir İnceleme

Çağan Okur | Pema Lisesi

“Tarihsel oluşun bir ilerleme olması gerekmez, o bir gerileme de olabilir. Çünkü tarihsel oluş mantık kurallarını izlemez. Tarihsel oluşun bir mantığı yoktur; tarihsel oluş, mantığın yasalarına göre olup bitmez, fakat tarihsel oluş, bütün insan olaylarında olduğu gibi, kör de değildir. Eğer insan körü körüne hareket etmezse, onun daima terazinin bir köşesine atacağı ağırlıkları vardır. Fakat insan, her şeye gücü yeten bir varlık değildir; tarihin akışını ele alıp, onu istediği gibi yönetemez.”¹

Bu yazıda tarihsellik ve tarihsel ilerleme kavramlarının muğlaklığı üzerinde durulup tarihsellik felsefesinin genel bir panoraması sunulduktan sonra tarih için bir ilerleme veya gerileme kavramının kullanılmayacağı kanıtlanmaya çalışılacaktır. Daha sonra tarihsel anlatının unsurları incelenip tarihsel olaylar arasında bir mukayeseye gitmenin mümkün olmadığı, tarihsel olayların yalnızca kronolojik gerçekleştikleri tarih bakımından ele alınabileceği ve chronos ve logos kavramlarının ayrı olarak sunulamayacağı önermesi savunulacaktır.

Öncelikle tarihsel bakış açısının, Hegel’in de dikkat çektiği gibi “chronos” ve “logos” olmak üzere iki ayrı perspektifini, sunacağımız tarih panoramasını doğru bir şekilde analiz etmek için incelememiz gerekmektedir çünkü bu iki kavram tarihsellik olgusu için önemli ayrımlar yapmaktadır. Bahsettiğimiz iki nosyon, chronos ve logos, incelendiği zaman görülmektedir ki chronos kavramı adından da anlaşılacağı üzerine daha çok olayların ne zaman, nerede gerçekleştiği gibi sorular üzerine eğilip olayın nasıl kısmını daha arka planda bırakmaktadır. Logos ise anlatı tekniğini incelemekte ve farklı yorumlara yol açmaktadır ki bizce bu logos kavramının merkezine oturtan bir tarihsel anlayışta mukayesenin yanlışlığını göstermektedir. Argümanımızı desteklemek için Herder’in felsefesinde bireysellik adıyla altını çizdiği ve farklı tarihsellik yorumları, felsefelerinde bulunan bu bakış açısını daha detaylı bir şekilde örneklerle incelememiz gerekmektedir.

Tarih yazımı adına son derece önemli bir şahsiyet olan Thukydides’in tarih anlayışını, metodolojisini incelediğimiz zaman görmekteyiz ki tarih yazımının bu tipi

¹ Doğan Özlem (1997), “Takiyettin Mengüşoğlu’da insan kavramı,” *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, s. 31.

zaman olarak şimdiki önceler. Bir diğer deyişle, Thukydides'e göre tarih anlatıcılığını bizzat o çağda yaşanan olaylar üzerinden yürütmektedir. Her ne kadar bu bakış açısı olayların direkt aktarımı iddiasıyla "chronos" kavramını önceliyor gibi gözükse de aslında logos kavramını direkt olarak merkezine koymaktadır. Zira çağımızda olan olaylara bakış açımız kaçınılmaz olarak sürekli hakikati ıskalayacaktır çünkü öznenin kendi üzerinde veya başka bir nesne üzerinde nesnel bir analiz yapması olanaklı değildir. Özne referans noktası gereği kendine dışarıdan bakamaz çünkü göttüğü nesnellik kaygısı her zaman teraziye kaçınılmaz olarak bozar. Bu kendine-analiz sırasında öznenin nesnellik kaygısı onun nesnel olmadığı, kendini olumladığı düşüncesine sahip olduğu zamanlarda özneyi kendine yönelik bir yıkıcı tutuma yönlendirir çünkü bahsettiğimiz kaygıyı gidermek adına özne her daim teraziye gereksiz ve yanlış kuvvetler uygular.

Bahsedilen öznenin hiçbir zaman ne kendisine ne de başka bir nesneye (elbette başka bir nesneye karşı daha "nesnel" olması daha kolaydır) "nesnel" yaklaşımına kavramının daha çok üzerinde durmakta fayda vardır çünkü bu denemede öne sürdüğümüz tarihselliğin karşılaştırılmazlığının özünde bu "nesnellik" problemi bulunmaktadır çünkü bahsettiğimiz gerçeği ıskalama, öznenin kendine ve kendi dönemine nesnel bakışındaki yetersizliği onu asıl olandan daha farklı bir anlatı kurmaya, yani yeni bir logos kurmaya yönlendirir. Bu noktadan itibaren ise hakikatten farklılaşan bu anlatıların bir kıyası söz konusudur ki bu anlatıların doğrudan gerçeği aktarmamasından dolayı böyle bir kıyas mümkün olamamaktadır.

Nesnellik mükünatsızlığı, gerçeği aktaramama problemiyle ise tarih boyunca gerek bireysel olarak gerekse kitleler halinde birçok kez karşılaşmıştır. Örneğin kendisine karşı en "nesnel" tutum sergileyen kişilerden sayabileceğimiz Roland Barthes'ın otobiyografisinde -her ne kadar Barthes aslında daha çok bir biyografi gibi yaklaşmaya çalışsa da- bahsettiğimiz öznenin kendisine bakış açısının imkansızlığı gözlemlenmektedir. Barthes, nesnellik kaygısıyla yer yer kendisine karşı fazla acımasız bir tutum sergileyip olayları yorumlamaktadır. Keza toplumsal anlamda incelediğimiz zaman da aynı mefhum gözümüze çarpmaktadır. Toplumlar her varlıkta olduğu gibi kaçınılmaz olarak kendi varoluşunu devam ettirmek adına kendilerini olumlarlar. Bu olumlama ihtiyacı ve hakikati olduğu gibi aktarmak ise birbiriyle çelişkili bir hale gelir. Bu çelişki ise aslında toplumların hem kitlesel hem de bireysel anlamda neden hakikati olduğu gibi aktaramayacağını yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden ötürü bizlere kanıtlamaktadır.

Daha detaylı açıklamamıza devam etmeden önce ise hakikat kavramını aslında olan olayların olduğu biçimde yansıtılması tanımında kullandığımızı belirtmekte fayda vardır çünkü kullandığımız bu tanımlama akılda bulundurulmadığı takdirde

hakikat üzerine farklı yaklaşımların anlaşılmasıyla konudan uzaklaşılabilir veya yanlış anlaşılabilir. Paragrafımızı bitirmeden önce hakikatin aktarılmasındaki bahsettiğimiz bireyin kendine ve nesnelere karşı bakış açısında ontolojik bir çelişki içeren yaklaşım problemini bir benzetmeyle daha iyi açıklayabiliriz. Yansımasını su üzerinde gören Narcissos'un kendi silüeti ve benliği üzerinde nesnel bir tutum almaya çalıştığını varsayalım. Narcissos ne zaman suya yaklaşsa bu yaklaşmanın narsist bir yaklaşım olmak endişesi yani bakış açıları taşıdığı durumlarda dahi Narcissos'un bir tür kendine âşık oluyor olmak kaygısı bahsettiğimiz diğer yaklaşımları etkiler ve aslında böylece tüm hareketlerine cereyan ederek onları kısıtlar.

Tarihsellik bağlamında logos'u daha iyi kavramak adına günümüze yakın çağlardaki anlayışı incelediğimiz zaman ise Foucault, Hegel gibi düşünürlerin tarih anlatıları karşımıza çıkıyor. Hegel'in bahsettiğimiz "logos" ve "chronos" ayrımını ortaya atan filozof olduğundan bahsetmiştik. Buna mukabil, Hegel tarihsel anlatısını kendinin de ifade ettiği şekilde "logos" üzerinde kurar. Bizim için aslında önemli olan Hegel'in bu bakış açısını yeğlemesinden ziyade "logos" biçemlerinin karşılaştırmalı bir görüntüsüdür çünkü bu görüntü logos'un doğası hakkında bize tarihsel anlatımların içinde logos'un nasıl bir yer edindiği hakkında bir içgörü sağlar ki bu da bahsettiğimiz karşılaştırmamamız için son derece önemlidir.

Hegel'in logos biçemlerini karşılaştırmadan önce Michel Foucault'nun tarih anlatısını incelememiz gerekmektedir çünkü Foucault aslında bize iktidarın toplumun hem mikro hem makro boyutlarda anlatıyı nasıl şekillendirdiğini göstererek bir manipülasyon içermediğini düşündüğümüz tarihsel aktarımların bile nesnellikten uzak olduğunu gösterir. Bu bakış açısını ve Foucault'nun felsefesinde altı çizilen iktidar gibi kavramların nasıl tarihsellik aktarımında nesneliliği etkilendiğini görmek adına Foucault felsefesinin konumuz bağlamındaki etkilerini biraz daha detaylı incelemeliyiz. Bilindiği üzere Foucault, felsefesinin kalbine iktidar kavramını koyar ve *Büyük Kapatılma, Hapishanenin Doğuşu* gibi kitaplarında iktidarın şekillendirici–yani, bugünkü tabirle toplum mühendisliği–tarafına dikkat çeker. Altını tekrardan çizmek gerekir ki bu toplum mühendisliği sadece makro birtakım etkilere sahip değildir. Konuşma biçiminden dile, dilden insanların birbiri hakkında konuşma biçimlerine kadar birçok alanda etkindir ki kaçınılmaz olarak olayların aktarımında farklılıklara sebep olur. Örneğin 1917 devrimini düşündüğümüz zaman görürüz ki iktidar yapısının etkileri ve düşünceyi etkileyiş şekli, en ücra köylerdeki ve apolitik denebilecek insanların dahi olan olayları anlatış biçiminin değiştiğini ve etkilendiğini görürüz. Dahası, bilindiği üzere, örneğin yine 1917 devrimi özelinde, olayın aktarımı için birçok farklı anlatım vardır dolayısıyla daha henüz olayın çıktıklarını önceki durumla karşılaşmadan oldukça büyük bir problem olan tarihselliğin özneliliği

kavramıyla karşılaşıyoruz çünkü bu bakış açıları birçok farklı logos içererek asıl olayı değiştirmektedir. Bir diğer tabirle, tarihsel olayların aktarımındaki logos'un etkisi bizi baştan bir kıyas yapamaz konuma getirmektedir. Logos'un tarihsel olayları daha iyi ya da daha kötü kıyaslamamızda nasıl bizi bir çıkmaza taşıdığını gördükten sonra konuyu daha da detaylı ve iyi inceleyebilmek adına şu soruyu sormak gerekmektedir: Logos ve chronos tamamen ayrılabilir mi yoksa bütünlükçü, her bakış açısında kaçınılmaz olarak bulunan kavramlar mıdır? Zira gördüğümüz üzere, sadece chronos'un olduğu bir tarihsel aktarım olmadığı sürece bu olaylar arasında bir karşılaştırma yapabilmemiz mümkün olamamaktadır.

Bu soruya cevap vermeden önce William H. McNeill'in mitarih (mythistory) kavramını analiz etmek bizler için daha faydalı olacaktır. McNeill, mitarih kavramını öne sürerken tarihsel anlatının, tarih anlatıcılığının aslında son derece mitsel öğeler içerdiğinden, mitik (mythical) bir bakış açısı sergilediğinden bahseder. Mit ve tarih arasındaki bu benzerlik ikisinin de bir hikâye anlatım biçimi olmasından kaynaklı olup birçok örnek unsur içirmektedir. Bu yaklaşımla tarihselliğin ifade edilmesinde logos'un kullanımı başka bir seviyeye gelmiştir ki bu yazımızın en başından beri savunageldiğimiz önermemiz olan tarihsel olayların ilerleme ya da gerileme olarak karşılaştırılamazlığını desteklemektedir. Bir önceki paragraftaki sorumuza geri dönüp cevaplamamız gerekirse mitarih kavramındaki bahsettiğimiz arka planın da gösterdiği gibi "chronos" ve "logos" aslında birbirinden ayrılamazlardır. Chronos tek başına olamaz çünkü logos, yani anlatım (veya anlatım biçimlerinin öncelenmesi), Thukydides gibi kronik tarih perspektifindeki tarihçiler için bile son derece önemli bir unsurdur. Bir nevi, tarihin ontolojisi, yalnızca tarih değil mitarihtir ve bu bağlamda tarihsel olaylar için ilerleme veya gerileme gibi kıyaslamalara gitmek yanlış olacaktır.